

Jak seznámit zahraničí s českými kramářskými písněmi?

Marie Škarpová

Filozofická fakulta Univerzity Karlovy, Ústav české literatury a komparatistiky
marie.skarpova@ff.cuni.cz

Knihu *Czech Broadside Ballads as Text, Art, and Song in Popular Culture, ca. 1600–1900* (Amsterdam 2022) je užitečné číst s vědomím, že jde pouze o jeden z mnoha publikačních výstupů brněnského interdisciplinárního týmu zabývajícího se výzkumem písňových kramářských tisků, tedy vedle katalogů ke dvěma výstavám *Do Brna široká cesta. Kramářské písně se světskou tematikou* (Brno 2020) a *Dvanácte vrchů ten strom má. Kramářské a poutní tisky s náboženskou tematikou* (Brno 2022), kolektivní monografie *Kramářské písňové tisky s podtitulem Kapitoly k materiálovým aspektům* (Brno 2022), antologie *Má svou známou notu. Kramářské písně v ústní tradici Moravy a Slezska* (Brno 2022) a také monotematického čísla periodika *Bohemica litteraria* (roč. 26, r. 2023, č. 1), nazvaného *Czech Broadside Ballads in the International Context*. Jelikož brněnský tým vznikl teprve v roce 2018, kdy zahájil realizaci pětiletého projektu *NAKI II Kramářské písně v brněnských historických fondech*, prezentuje v recenzované knize svou práci převážně jako „work in progress“. Spíše než závěry a shrnutí tak členové a členky brněnského týmu nabízejí hypotézy, prozatímní či dílčí výsledky a/nebo u vybraných témat rekapituluji stav bádání a dosavadní metodologické přístupy jako východisko k vlastní analytické práci. Asi nejčastějším typem textu v knize je tak případová studie založená na analýze vybraného materiálu. Stati syntetizujícího či sumarizujícího charakteru jsou v ní tedy spíše výjimečné a vesměs jde o příspěvky mimobrněnských kolegů a kolegyně.

Zejména stati členů a členek brněnského týmu, jež jsou věnované analýze materiálních aspektů kramářských písňových tisků (Jiří Dufka), vybraných témat kramářských písňových textů (Hana Bočková, Marie Hanzelková, Markéta Holubová, Jana Poláková), kramářských nápěvových odkazů a dohledatelných melodií kramářských písní (Tomáš Slavický, Věra Frolcová) nebo lingvistické analýze kramářských písňových textů (Jana Pleskalová a Olga Navrátilová) a jejich ortografii (tým Pavla Koska), je tak možné číst jako prvotní analýzy, následně či paralelně zpřesňované a doplňované v jejich dalších výše zmíněných kolektivních publikacích i v časopisecky či jinak samostatně vydaných statích. Zřejmě je to především u třetího oddílu knihy nazvaného *Topics*, který má v recenzované knize podobu pěti vybraných témat kramářských písňových textů, ve zmiňovaných výstavních katalogích však tytéž autorky a autor nabízejí nepoměrně bohatší rejstřík frekventovaných témat české kramářské písňové produkce.

Zejména pro zahraničního uživatele knihy je pak nesporně užitečná stať sedmi badatelů a badatelek pod vedením Jiřího Dufky, která představuje tři největší známé sbírky českých kramářských písňových tisků, jež jsou součástí fondu knihovny Národního muzea v Praze, Moravské zemské knihovny (tzv. Vobrova sbírka) a Etnologického ústavu AV ČR. Zároveň se ve stati informuje o aktuálním stavu jejich katalogizace a zpřístupnění pro badatelskou i amatérskou obec zájemců i o plánech na jejich další bibliografické zpracování a digitalizaci, neboť odhadované množství dochovaného českého materiálu, které se pohybuje v desetitisících jednotek, přímo láká k využití metod kvantitativních analýz.

Tak jako tomu je v ostatních, výše zmíněných publikačních výstupech brněnského týmu, i v recenzované kolektivní práci se u většiny příspěvků staly hlavním materiálovým východiskem pro výběr pramenů dva brněnské fondy kramářských tisků: jednak sbírka kramářských tisků Jaroslava Vobra, kterou nedávno získala do svého fondu Moravská zemská knihovna, jednak sbírka písňových nápěvů uchovávaná v brněnské pobočce Etnologického ústavu AV ČR. V obou případech jde o fondy pro poznání české kramářské písně nepochybně důležité. Vobrova sbírka je jedním z největších dochovaných souborů českých kramářských tisků vůbec, její význam tak spočívá především v kvantitativním hledisku a k výrazným počínům brněnského týmu patří její katalogizace a digitalizace. Sbírka Etnologického ústavu AV ČR je pak v kontextu (nejen) českých kramářských písní unikátní v tom, že obsahuje písemný záznam té složky kramářských písní, která se v kramářských tiscích buď nezaznamenávala vůbec, nebo jen nepřímou, tj. citací textového incipitu některé všeobecně známé písně, na jejíž melodii se doporučovalo příslušnou kramářskou píseň zpívat. Brněnská sbírka Etnologického ústavu ovšem shromažďuje právě zápisy nápěvů kramářských písní, jak byly podle ústního podání lidových zpěváků zaznamenány v období let 1936–1960 dvěma sběrateli, Janem Poláčkem a Františkem Lýskem (výbor z této unikátní sbírky zpřístupnila s obsáhlým kritickým komentářem výše zmiňovaná antologie *Má svou známou notu*).

Hlavní cíl recenzované knihy, odlišný od převážné většiny ostatních publikací brněnského týmu, je zřejmý už z jejího názvu a z volby jazyka: představit české (přesněji českojazyčné) kramářské písňové tisky zahraničním badatelům a badatelkám, pro něž je tento typ písňové produkce nedostupný z důvodu jazykové bariéry, přesněji pro jejich neznalost češtiny. Zjevná snaha oslovit knihou co nejpočetnější badatelskou komunitu vedla její editory k tomu, že byla jako její jazyk zvolena lingua franca současného akademického vědeckého diskurzu, tj. angličtina, jakkoli to právě v případě kramářských písní a vůbec české písňové kultury sledovaného období s sebou nese nemalé obtíže. Angličtina totiž nejen pro ten typ jednodlistové tištěné produkce, jakými české kramářské písňové tisky jsou, ale též pro další typy písňových médií a raně novověkých českých vernakulárních písňových žánrů nedisponuje právě vhodnou terminologií. To napovídá již úvodní, poněkud netypická část publikace nazvaná „Important Terms“, jež je slovníčkem obsahujícím nejen výčet základních pojmů knihy, ale zejména jejich poměrně obsáhlé definice, v nichž se editoři snaží upozornit především na to, že si anglické termíny pro potřeby českého materiálu definují podstatně jinak (viz zejména termín *broadside ballad*, editory zvolený jako anglický ekvivalent českého pojmu *kramářská píseň*) nebo že byli donuceni pracovat s termíny českými, neboť angličtina pro ně žádný vhodný pojmový ekvivalent nena-

bízí (viz zejména český pojem *špalíček*, označující konvolut drobných kramářských tisků). Čtenář recenzované knihy tak musí mít stále na paměti, že české „broadsides“ (ballads), které jsou jejím hlavním tématem, převážně nejsou „broadsides“ (tj. nejde o jednolisty plakátového typu, potišťené pouze po jedné straně, nýbrž o jednolisty oboustranně potišťené textem, určené k tomu, aby se složily do sešitku kapesního formátu) a že v mnoha případech nejsou ani „ballads“, nýbrž že jde o jiné typy písňové produkce (v mimořádně velkém množství se dochovaly zejména poutní písně tematicky spojené s konkrétními poutními místy). V této situaci tak uživatel knihy nepochybně ocení její obrazovou přílohu, která podává vizuální, na jazyce nezávislou informaci, o jaký typ jednolisticové, tedy ze své podstaty efemérní a příležitostně tištěné produkce jde, a zároveň jak výrazně jiná je anglická a česká písňová kultura sledovaných období.

V úvodní kapitole knihy slibně nazvané *The History and Reception of Czech Broadsides Ballads within Local, Regional, and Global Contexts* se její autoři Patricia Fumertonová, Pavel Kosek a Marie Hanzelková především pokoušejí o vymezení specifik českých „broadsides“. Nicméně již sama volba tohoto anglického pojmu ukazuje, co považují za základní normu, k níž české kramářské písně převážně vztahují a s níž české kramářské písně (implicitně) poměřují: anglické tištěné písňové jednolisticové plakátového typu, které se dochovaly zejména ze 17. století, jak se čtenář posléze dozví z kapitoly Patricie Fumertonové v poslední, čtvrté části knihy s poněkud vágním názvem *The Wider Context*, která se zjevně snaží alespoň výběrově představit onen v názvu úvodu slibovaný „globální kontext“ či „kontexty“.

Proč si editoři knihy vybrali právě tento typ jednolisticových písňových tisků, který je českým kramářským písním ze všech v knize představovaných jinojazyčných kontextů typografickými aspekty asi nejvíce vzdálen, se ovšem nedozvíme. Jde navíc o typ tištěné jednolisticové písňové produkce, která českým kramářským písním vesměs neodpovídá ani dobou vzniku: anglické broadside ballads, jak je definuje Patricia Fumertonová, se dochovaly zejména ze 17. století, nejvíce českých kramářských tisků je však doloženo od poloviny 18. století do poloviny 19. století. Pokud tedy bylo záměrem editorů představit na českém a anglickém materiálu rozmanitost písňových jednolisticových tisků, oba materiálové korpusy si zasloužily důkladnější komparaci a také důslednější zohledňování rozdílné doby svého vzniku. Jestliže např. Patricie Fumertonová zmiňuje jako jeden z charakteristických rysů anglických broadside ballads oblibu dialogické formy, lze totéž sledovat v téže době (tj. v 17. století) i v české (zejména duchovní) písňové produkci, dochované ovšem v jiných typech hymnografických médií (především v tištěných kancionálech).

Škoda, že česká část editorského týmu knihy nepřizvala ke spolupráci na koncepci knihy spíše specialisty na písňovou jednolisticovou produkci v jiných vernakulárních jazycích, třeba ty, kteří do knihy přispěli kapitolou o polských kramářských písních a brazilských *cordels*, v obojím případě distribuovaných stejně jako česká produkce vesměs v podobě drobných sešitků kapesního formátu. Tak Piotr Grochowski ve své stati nabízí nejen základní charakteristiku dochovaných polských kramářských písňových tisků, ale také kritický přehled dosavadních metod používaných k jejich analýze a psaní jejich dějin. Obdobně činí i Kateřina Březinová v případě brazilských *cordels*; mimochodem její rozhodnutí nepřekládat klíčový (byť ne jediný existující) pojem označující brazilské písňové jednolisticové tisky do angličtiny považují za šťast-

nější řešení než rozhodnutí editorů knihy najít pro české kramářské písně stůj co stůj nějaký anglický termín. V její stati se tak již tímto způsobem signalizuje alterita diskutovaného materiálu, upozorňuje se na limity angličtiny v této oblasti humanitních věd a vybízí se k jejímu terminologickému zpřesňování. Lze jen litovat, že do knihy nebyla zařazena samostatná stať věnovaná německé kramářské písňové produkci a že zmínky o ní jsou v knize bohužel stručné a nadto rozptýlené na vícero místech. Na fenomén prostupnosti jazykových (i jiných) hranic v kramářské písňové produkci pak upozorňují příspěvky Moniky Szturcové (v případě českých a polských verzí týchž kramářských poutních písní, spojených s oblíbenými poutními místy česko-polského pomezí) a Petera Ruščina (v případě českých duchovních písní šířených kramářskými tisky z produkce hornouherských tiskáren, jež jsou posléze doloženy jako stabilní součást repertoáru slovenského duchovního zpěvu).

V tomto kontextu je stať Patricie Fumertonové o anglických broadside ballads spíše zklamáním. Její autorka totiž měla ve srovnání s ostatními spoluautory a spoluautorkami knihy výrazně ulehčenou pozici v tom, že mohla počítat s tím, že její jak primární, tak sekundární literatura je čtenáři knihy dostupná bez jazykových bariér. Namísto představení variability a rozmanitosti dochované anglické písňové jednodolistové produkce v jejím synchronním i diachronním aspektu, která ji zjevně spíše znepokojuje, jak ukazuje její teze o „proteovském“ charakteru anglických broadside ballads, ovšem nabídla důkladnější deskripci pouze jedné její vybrané části, avšak na základě jakých kritérií ji vybrala, se může čtenář jen dohadovat (byla to frekvence? estetická kvalita? umělecká hodnota? něco jiného?). Ještě více však zaráží, že renomovaná badatelka a zakladatelka archivu anglických broadside ballads (EBBA — English Broadside Ballads Archive) namísto kritické diskuse dosavadních metodologických přístupů včetně objasnění vlastní metodologické pozice — a případného zvážení její relevance také pro jinojazyčný materiál — nabídla pouze dosti vágní termín „heyday“ a několik dalších, převážně biologických metafor, pomocí nichž na dějiny anglických broadside ballads nahlíží jako na život organické bytosti (viz s. 380). Broadside ballads se tak pro ni staly až jakýmsi organismem, který si žije svým vlastním, pro ni téměř neuchopitelným životem.

Ostatně při četbě celé knihy se na mysl neodbytně vtírá podezření, že základním východiskem pro koncept úvodu a vlastně i celé knihy byla pro její editory (nereflektovaná) představa o „samozřejmě“ centrální pozici literární produkce (v tomto případě písní publikovaných a distribuovaných na tištěných jednodolistech) „velkých“ — a především mocensky, politicky a ekonomicky dominantních — společenství, na níž literární produkce „malých“ a/nebo politicky nesamostatných společenství musí být jaksi nutně závislá jako na svém vzoru či normě, a musí se tedy objevit nejen s určitým časovým „zpožděním“, způsobeným pohybem sledovaného literárního jevu z centra na periferii, ale zároveň také v „pokleslé“ podobě. Úvodní kapitola knihy totiž nabízí pojmut dějiny českých jednodolistových písňových tisků především jako vyprávění o přechodu od vizuálně atraktivních jednodlostů plakátového typu s bohatou obrazovou složkou a hojným typografickým dekorem, tištěných pro městské obyvatelstvo nejen v angličtině od konce 16. století v Londýně a posléze dalších velkých městech, ale doložených též v češtině a němčině v předbělohorských Českých zemích, k oboustranně tištěným jednodlostům maximálně využívající plochu, skládaným do malých sešitků, s úspornou a levnou obrazovou výzdobou (titulním dřevorezem), ur-

čeným primárně pro venkovské obyvatelstvo, k čemuž mělo v Českých zemích dojít v důsledku útrap třicetileté války. V zasetí tradičního narativu o celkovém zubožení a úpadku Českých zemí za třicetileté války se tak sugeruje představa, jako by od třicátých let 17. století už tištěný jednodlist plakátového typu foliového (velkého) formátu v Českých zemích snad ani neexistoval. Jestliže si však nobilitovaní absolventi pražské univerzity neváhali od počátku čtyřicátých let 17. století nechat tisknout své univerzitní teze v podobě nákladných, bohatě graficky vypravených jednodlistů, nelze asi volbu malých formátů pro písňové kramářské tisky v oné době vysvětlit pouze zdražením papíru, jak nabízí autorská trojice v úvodu knihy.

Jejich narativ také předpokládá víceméně stabilní charakter českých písňových kramářských tisků až téměř do poloviny 19. století, který je ovšem odvozován od doby, z níž se jich dochovalo nejvíce, tj. přibližně z let 1750–1850. Nicméně předpoklad, že české kramářské tisky sešitkového typu cílily primárně na venkovské uživatele již v 17. století (s. 23), je dosti odvážný. Za mnohem podnětnější považuji otázku po souvztáhnosti kvantitativního nárůstu náboženských písňových kramářských tisků se zaváděním všeobecné gramotnosti, jež se v knize opakovaně pokládá v jiných kapitolách, a se změnami tiskařského trhu s náboženskou literaturou, k nimž došlo v Českých zemích v důsledku josefínských reforem, které mu způsobily ztrátu zákazníků typu náboženských bratrstev či mnoha klášterních komunit (viz s. 78–80). Rovněž spekulace Patricie Fumertonové o vytváření špalíček majiteli písňových kramářských tisků — tj. jejich sešívání dohromady a opatřování vzniklého souboru ochrannými deskami z kůže či textilie — především jako projevu sebevyjádření individuality jejich majitelů či prostředku jejich sebezprezentace před komunitou jsou dosti nepřesvědčivé. Vždyť jestliže neznáme konkrétní aktéry onoho podomácku provozovaného „knihvazačství“, motivovaného snahou uchránit drobné písňové tisky před jejich ztrátou a poškozením, lze se ptát, zda nebylo také, ne-li především iniciované finanční či jinou nedostupností profesionální knihvazačské dílny.

Knihy by si ostatně zasloužila důkladnější redakční práci: jestliže se v ní např. pro České země užívá jako anglický ekvivalent vedle *Bohemian Lands* současně i *Czech Lands*, čtenáře jen mate, zda a jaký význam toto kolísání v knize má. Podobně nedořešenou věcí je opakující se snaha upozorňovat na paralelní nebo analogické jevy či osobnosti nejčastěji z amerického a českého prostředí pomocí jednovětvých vsuvek, ty ovšem vzhledem ke své stručnosti nutně zůstávají velice povrchní, takže žádnou seriózní komparaci ani nabídnout nemohou.

Jsou to tedy texty jiných badatelů a badatelek v recenzované knize, které k tématu písňových kramářských tisků nabízejí inspirativnější úvahy, např. o jejich souvztáhnosti se všeobecnou gramotností příslušného jazykového společenství, o vztahu orality a skripturality v kramářských tiscích, o vztahu kramářských tisků k jiným písňovým médiím raného novověku (prostupnou zejména v případě kancionálů, jak dokládá totožný písňový repertoár šířený oběma médii), o komplexu faktorů vedoucích k proměnám, přesněji řečeno ke zmenšování formátu písňových kramářských tisků, o jeho modelovém čtenáři ad. (viz zejména stati Piotra Grochowského, Jakuba Ivánka, Jana Malury a Kateřiny Smyčkové).

Také samu podobu písňových tisků jako oboustranně potištěných jednodlistů složených do sešitků malého (v českém prostředí vesměs šestnácterkového) formátu lze interpretovat — a to i v návaznosti na úvahy Patricie Fumertonové o tom, že ang-

lické broadside ballads chtějí být především pastvou pro oči, kdežto české kramářské písňové tisky evidentně chtějí být spíše „po ruce“ a „do ruky“ — jako promyšlenou strategií, která vychází vstříc jiným potřebám v rozvinuté, vnitřně rozmanité písňové kultuře vysoce, ne-li posléze všeobecně gramotného jazykového společenství, než jakým se doboví textoví produktoři snažili vycházet vstříc ostatními písňovými médii. Asi nejvýstižněji to ukazují poutnické písně, neboť pouť — tj. ritualizovaný pohyb v prostoru — si žádá médium snadno přenosné a maximálně skladné, které navíc nutně nepotřebuje typ performerů-zpěváků, jaký je nezbytný pro písňový tisk plakátového typu, ale může stejně dobře jako předzpěvákovi poutního procesí posloužit zbožnému věřícímu pro jeho osobní soukromou pobožnost. Zároveň ono mimořádně velké množství dochované kramářské produkce poutních písní poukazuje na evidentní zájem českých poutníků o tezauraci slovesné složky tohoto náboženského rituálu. Existence separátních otisků kancionálového písňového repertoáru v šestnácterkovém formátu, která je z českého prostředí doložena — jak upozornil Jakub Ivánek — již v pozdním 16. století (s. 76–77), navíc ukazuje, že šlo o typ tištěného média, jenž se pro písňový repertoár v českém prostředí zjevně dlouhodobě osvědčil.

Kniha nepochybně vybízí také ke studiu dalších aspektů. Jestliže sledujeme, že v určitém historickém momentu společenské elity určitého jazykového společenství přestaly písňovou jednodolistovou produkcí pohrdat a učinily si z ní naopak předmět svého sběratelského zájmu a postupně i badatelské téma humanitních věd, kdy a za jakých okolností k tomu v jednotlivých jazykových společenstvích došlo? Kdy a za jakých okolností také přestaly kramářské písně sloužit jako pomocný materiál pro výzkum lidové (folklórní) písně, a staly se badatelským tématem *sui generis* a předmětem akvizic státních paměťových institucí? Výzvou pro další bádání je též vztah tištěných písňových jednodolistů k dalším typům a žánrům raně novověké jednodolistové produkce, jež se dochovala v neméně rozmanité podobě, od reprezentativních grafických jednodolistů typu univerzitních tezí až např. po tzv. svaté obrázky, včetně obdobné tendence následně uchovávat jednodolisty v podobě uživateli vytvářených souborů jejich svazováním do knižních desek, podobně jako si kramářské tisky jejich majitelé svazovali do špalíčků.

Protože činnost brněnského týmu pokračuje i po ukončení projektu NAKI II (viz např. přednášku Pavla Koska a Marie Hanzelkové České kramářské písně z interdisciplinárního pohledu, pronesenou v přednáškovém cyklu oddělení starší literatury Ústavu pro českou literaturu AV ČR v dubnu 2024, jež je dostupná on-line ve webovém archivu ÚČL AV ČR), lze jen doufat, že recenzovaná publikace bude mít své pokračování a brněnský tým nabídne nejen další případové studie, k nimž (nejen) brněnské fondy českých kramářských písňových tisků poskytují úctyhodné množství stále ještě neprobádaného materiálu, ale že ve spolupráci se znalci a znalkyněmi jinojazyčných fondů kramářských tisků či jiných efemérních tisků písňové literatury představí i další, metodologicky zpracovanější kontextualizace českého materiálu.

AD:

Patricia Fumerton — Pavel Kosek — Marie Hanzelková (eds.): *Czech Broadside Ballads as Text, Art, Song in Popular Culture, ca. 1600–1900*. Amsterdam University Press B.V., Amsterdam 2022. 498 s.